

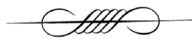
SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR

zoltanszots79@gmail.com

történész, főosztályvezető-helyettes (Magyar Nemzeti Levéltár)
főszerkesztő (Újkor.hu)

Az első világháború és a magyar–horvát unió felbomlása Bajza József publicisztikájában¹

The First World War and the Dissolution
of the Croatian–Hungarian Union in József Bajza’s writings

ABSTRACT

As an important consequence of the First World War, the Croatian–Hungarian state community, which has existed for more than eight hundred years, has been dissolved. Among the countries that were previously in personal union, Hungary became independent, while Croatia became the part of the newly unified South-Slavic state. Before 1945, József Bajza dealt with the subject for the most part, so his studies are unavoidable by historiography. In my study, after the author’s biography, I am going to outline his publications during the First World War, including his study about the dissolution of the Croatian–Hungarian Union as well, which he wrote after the war.

KEYWORDS

historiography, First World War, József Bajza, Austria–Hungary, Croatia, Hungarian–Croatian relations

DOI 10.14232/belv.2017.3.6

<https://doi.org/10.14232/belv.2017.3.6>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Szóts Zoltán Oszkár (2017): Az első világháború és a magyar–horvát unió felbomlása Bajza József publicisztikájában. *Belvedere Meridionale* 29. évf. 3. sz. 75–89. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

¹ Jelen tanulmány a Szarka László vezette Kelet-közép-európai nacionalizmusok az első világháború éveiben (OTKA K 113004) című kutatási program támogatásával készült el.

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Az első világháború egyik fontos következményeként a több mint nyolcszáz éve fennálló horvát–magyar államközösség felbomlott. A korábban perszónálunióban álló országok közül Magyarország önálló, míg Horvátország az új egységes délszláv állam része lett. A kérdéssel 1945 előtt Bajza József foglalkozott legtöbbit, ezért historiográfiailag megkerülhetetlenek írásai. Tanulmányomban a szerző életútjának ismertetése után felvázolom első világháború alatti publicisztikai tevékenységét, érintve legnagyobb, már a háború után íródott horvát–magyar unió felbomlásáról írt tanulmányát is.

BAJZA JÓZSEF ÉLETE

Bajza József 1885. január 31-én született Fugyivásárhelyen, a nagy múltú Bajza család fiaként. Nagyapja, János az író-költő Bajza József öccse volt.² Középiskoláit Budapesten végezte, a Barcsay utcai állami gimnázium tanulója volt. Ezután a budapesti egyetem bölcsészkarán hallgatott magyar és latin nyelvet és irodalmat. Doktori oklevelét 1906-ban szerezte meg, majd egy évvel később tanári képesítővizsgát tett.³ 1906-ban került gyakornokként a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárába, ahol előbb a nyomtatványi osztályra, majd kicsivel később a kéziratárba osztották be.⁴ A ranglétrán 1910 decemberére sikerült előbbre lépnie, ekkor segédőrré nevezték ki.⁵ 1913-ban németországi tanulmányúton vett részt, a drezdai, a berlini és a lipcsei könyvtárak kéziratárainak berendezését tanulmányozta.⁶ 1915 elején újabb előléptetésre került sor, ekkor a múzeumi őri rangot nyerte el.⁷ Egy évvel később visszahelyezték a nyomtatványi osztályra, ahol 1906-ban karrierjét elkezdte.⁸ Az osztály igazgatója a külföldi folyóiratok és hírlapok kezelését bízta rá.⁹ 1919 januárjában igazgatóőrré nevezték ki.¹⁰ Az ősz folyamán átmenetileg a külügyminisztériumba osztották be, hogy délszláv szakértőként segítse a béketárgyalásokkal megbízott diplomatákat. 1920. augusztus 1-ével visszakerült a Széchényi Könyvtárba, ahol a hírlaptár vezetőjévé nevezték ki.¹¹

² Sokcsevits Dénes nagyszabású Horvátország-monográfiájában azt írja, hogy „*az azonos nevű, ismert reformkori költő unokája.*” (SOKCSEVITS 2011. 445.) A rokoni kapcsolat kapcsán lásd: *Magyar Életrajzi Lexikon* (Főszerk.: Kenyeres Ágnes. Budapest, 1990.), az *Új Magyar Életrajzi Lexikon* (Főszerk.: Markó László. Budapest, 2001–2007. I. kötet) és a *Magyar Irodalmi Lexikon* (Főszerk.: Benedek Marcell. Budapest, 1963–1965. I. kötet) szócikkei a nagyapa testvéreként írják a másik Bajzát. Ezt erősíti meg a Bajzáról szóló szakirodalom is. PL. ASZTALOS 1938.; MELICH 1938.; TÓTH 1941.

³ MELICH 1938. 132.

⁴ ASZTALOS 1938. 67.

⁵ *Kinevezés* 1911.; *Jelentés* 1911.

⁶ *Jelentés* 1914. 198.

⁷ *Kinevezés* 1915.; *Jelentés* 1916.

⁸ *Jelentés* 137.

⁹ ASZTALOS 1938. 68.

¹⁰ *Kinevezés* 1919.; *Jelentés* 1920–21. 135.

¹¹ ASZTALOS 1938. 68.

Az 1923-as év komoly változásokat okozott Bajza életében. Február 6-án – a Magyar Gyűjteményegyetem megalakulásakor – a VI. fizetési osztályba nevezték ki érdemei elismeréseként.¹² Az év elején a könyvtár Petőfi kiállítását ő is segítette munkájával, egy üvegszekrényt berendezve a korabeli hírlapkritikákból.¹³ A könyvtárból távozó Melich Jánosról még ő írt búcsúztató cikket a Magyar Könyvszemlébe, nyárra azonban ő is megkapta egyetemi tanári kinevezését.¹⁴ A könyvtárban töltött tizenhét éve alatt nemcsak odaadó munkát végzett, hanem a könyvtár gyarapítását is szíven viselte, s szinte minden évben kisebb-nagyobb ajándékokat adományozott.¹⁵ Munkahelyváltása után katedrájához is hasonlóan hű volt. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen tanított haláláig, mint a horvát nyelv és irodalom rendes tanára.

A fiatal Bajza még nem Horvátországgal foglalkozott. Munkáinak bibliográfiáját megvizsgálva – melyet Supka Ervin állított össze a Tóth László által Bajza műveiből szerkesztett *A horvát kérdés* című kötet számára – kiderül, hogy 1913 előtt semmilyen délszláv tárgyú művet nem publikált.¹⁶

Pályája kezdetén az irodalomtörténeti és a nyelvészeti kérdések iránt érdeklődött. Korai dolgozatainak túlnyomó része a másik Bajza Józseffel foglalkozott. Kutatásainak meglelt az eredménye, 1911-ben elnyerte az Akadémia Ipolyi-jutalmát egy, az idősebb Bajzáról szóló monográfia elkészítésére. A munka nyomán elkészült kötet 1914-ben jelent meg.¹⁷ „*Amíg magyar irodalomtörténetet művelni és írni fognak, addig emlékezni fognak nevére, illetve a Szücsi József névre, amely alatt nagybátyjának, Bajza Józsefnek az átható, szinte ridegségig éles eszű kritikusnak és a finom, borongó, melankolikus almanach-lirikusnak életrajzát megírta.*” – méltatta Katona Jenő a *Korunk Szava* című folyóiratban halála után, 1938-ban.¹⁸ Megjegyzendő, hogy nemcsak ezt az életrajzt publikálta Szücsi József néven. Ebben az időben általában ezt az álnevet használta. A névválasztás idősebb rokona iránti tiszteletének jele, hiszen az író Bajza Szücsiben látta meg a napvilágot 1804-ben. Irodalmi kutatásai azonban nem ragadtak meg a rokoni kapcsolatoknál. Kiadta Petőfi István verseit, több tanulmányt közölt Kisfaludy Sándorról, Kisfaludy Károlyról, és más írókról, költőkről is.

Irodalmi érdeklődésének megváltozása egy munkahelyi barátságnak köszönhető. Széchényi Könyvtárbeli munkája során ismerkedett meg Milan Šufflayval, a mélységesen magyarbarát horvát történésszel, aki alig néhány évvel volt idősebb nála. 1879. november 9-én született Lepoglaván. Középiskoláit és egyetemi tanulmányait Zágrábban végezte, s Horvátország és a Komnenek küzdelméről írt disszertációját 1901-ben védte meg. Utána a horvát kormány megbízásából először Bécsben, majd Budapesten kutatott. Šufflaynak meggyőződésévé vált, hogy a magyar–horvát uniót nem lehet objektívan vizsgálni, ha nem zárják ki az aktuálpolitikát a tudományos kutatásból. E nézete miatt nem térhetett vissza Zágrádba, mivel sem a délszláv irányzat, sem a horvát függetlenség hívei nem látták szívesen a magyar–horvát együttélés fontosságát hangsúlyozó tudóst. Kénytelen volt Budapesten maradni, ahol a Széchényi Könyvtárban vállalt gyakornoki állást 1905 és 1908 között, bekapcsolódva a magyar tudományos

¹² *Kinevezés* 1923.; HÓMAN 1924. 115.

¹³ RÉDEY 1923. 18.

¹⁴ BAJZA 1923.; a kinevezésről: HÓMAN 1924. 115.

¹⁵ A Magyar Könyvszemle az Országos Széchényi Könyvtár működéséről szóló jelentésekben rendszeresen felsorolta az adományozók neveit. Bajza József számtalanszor feltűnik közöttük. A jelentések tételes felsorolását feleslegesnek tartom, így ettől eltekintek.

¹⁶ SUPKA 1941.

¹⁷ SZÜCSI 1914. Szücsi az idősebb Bajza József szülőhelye volt, ez indokolhatja az álnév megválasztását.

¹⁸ KATONA 1938.

életbe.¹⁹ 1908-ban a zágrábi egyetem frissen megszervezett történelmi segédtudományi tanszékére nevezték ki. Tíz évig volt egyetemi oktató, de az ifjúság folyamatosan tüntetett jelenléte ellen, és óráit is bojkottálta, így gyakorlatilag nem tanított, csak kutatói munkát végzett. Az összeomlás után az új hatalom nyugdíjazta, majd 1920-ban három és fél év börtönre ítélték felségárulás vádjával (valójában szerbellenes szervezkedésért), melyet Mitrovicán, majd Zágrábban ült le. Börtönévei alatt írta meg *Na Pacifiku God. 2255* című regényét, melyet a szakírók az első horvát science-fictionnek tartanak. A regényt Eamon O' Leigh álnéven jelentette meg az *Obzor* című zágrábi folyóirat 1924-es évfolyamában. Teljes kötetként csak 1998-ban vehették kézbe az érdeklődők.²⁰ A felségárulási per ítélete nemcsak börtönbüntetésre kárhoztatta, hanem nyugdíjától is megfosztotta. Szabadulása után lapszerkesztőként, tudományos tárcaíróként próbált megélni. 1928-ban Horthy Miklós kinevezte a budapesti egyetemen az újonnan megszervezett délkelet-európai tanszékre, azonban a belgrádi vezetés bevonta útlevelét, és nem engedte Budapestre költözni.²¹ Šufflay a horvát nemzeti ellenállás szellemi vezérévé vált. Szerepvállalása kiváltotta a központi hatalom nemtetszését, ami tragikus következményekkel járt. 1931. február 18-án betört fejjele, eszméletlenül találták meg lakása utcájában. Azonnal kórházba szállították, de nem tért már magához, és huszonöt órával később meghalt. A bűntény felderítetlen maradt, mert a rendőrség megtagadta a nyomozást. A korabeli újságcikkek segítségével a későbbi kutatások Ljubomir Beloševićet, Stevo Večerinaot és Branko Zwergert jelölték meg tettesnek, és a szerb titkosszolgálat szerepét hangsúlyozták, azonban az ügy részleteit nem sikerült minden részletre kiterjedően, megnyugtatóan tisztázni.²² A gyilkosság nagyon sokat ártott a délszláv királyság nemzetközi tekintélyének, ellene nemzetközi tiltakozóakció bontakozott ki. Nemcsak Bajza, hanem

¹⁹ BAJZA 1931.

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi könyvtárának munkatársaként megjelentetett tanulmányainak jegyzékei fellelhetők a könyvtár éves jelentéseiben: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Orsz. Könyvtára az 1905. évben. *Magyar Könyvszemle* 14. (1906) 2. 89–108. /108./; A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára az 1906. évben. (Három szöveggéppel.) *Magyar Könyvszemle* 15. (1907) 2. 97–119. /119./ és A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára az 1907. évben (Négy melléklettel és négy szöveggéppel) *Magyar Könyvszemle* 16. (1908) 2. 97–118. /118./

1908 után a Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa (<http://www.matarka.hu>) szerint az alábbi magyar nyelvű írásai jelentek meg:

1. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Collegit et digessit F. Smičiklas. Vol. V., Diplomata annorum 1256–1272 continens. Zágráb, 1907. *Századok* 43. évf. (1909) 1. sz. 69–71.
2. Szláv párhuzamok a „Rex iunior” címéhez. *Századok* 43. évf. (1909) 6. sz. 499–503.
3. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Collegit et digessit T. Smičiklas. Vol. VI., Diplomata annorum 1272–1290 continens. Zágráb, 1908. *Századok* 44. évf. (1910) 4. sz. 333–335.
4. A pécsi egyetem. Székfoglaló Békefi Remig akadémiai rendes tagtól. Budapest, 1909. *Századok* 44. évf. (1910) 1. sz. 64–65.
5. Ivić ALEKSA: Istorija Srba u Ugarskoj od pada Smedereva do seobe pod Carnoievicem (1459–1690) = A magyarországi szerbek története Szmederevo bukásától a Csernoevics-féle bevándorlásig. Zagreb, 1914. *Századok* 49. évf. (1915) 9. sz. 544–545.
6. † Thallóczy Lajos (1857–1916). Történeti szemle 6. évf. (1917) 1. sz. 119–121.
7. Ivić Aleksa: Izmedju prvog i drugog srpskog ustanka = Az első és a második szerb felkelés között, 1813 szeptember–1815 április. Zagreb, 1917 ; Ivić ALEKSA: Austrija prema ustanku Srba pod Milošem Obrenovićem = Ausztria és az Obrenovics-féle felkelés, 1918 márczius-december. Zagreb, 1917. (Különlenyomat a Vjesnik hrvatskoga zem. arkiva 18. (1917) kötetéből). *Századok* 52. évf. (1918) 5–6. sz. 302–303.

²⁰ NEMEC 1997.

²¹ BAJZA 1931. 260.

²² ŠVAB 1999.

még Albert Einstein is felszólalt a bűntény ellen, továbbá több nyugati újság, például a Frankfurter Zeitung, a Berliner Tageblatt, a New York Times vagy a Chicago Herald is vezércikkben ítélte el.²³

Bajza tehát ezzel a tudóssal ismerkedett meg a Széchenyi Könyvtárba kerülve, s szoros barátság alakult ki közöttük. Šufflay hatására fordult érdeklődése déli szomszédaink felé, és ekkor kezdett horvátul tanulni, melyben olyan szintre jutott el, hogy egyetemi oktatóként már óráit is ezen a nyelven tartotta hallgatóinak.²⁴ Osztotta Šufflay meggyőződését, hogy a nyolcszáz év óta tartó magyar–horvát unió a két nemzet kölcsönös egymásra utaltságának egyenes következményeként alakult ki, s fejlődött a közös történelem során.²⁵ Ahogy Szekfű Gyula fogalmaz: „*Mindkettőjük elgondolása szerint a horvát–magyar egységet a két nemzet önkaratából, mindkettő népiségének tökéletes respektálásával kell megalkotni, s ennek szolgálatában írt, dolgozott, beszélt Bajza József a világháború óta húsz esztendőn át. Nemcsak tudós munkákban leplezte le a kiegyezéskori magyar–horvát politika hibáit, s mutatta ki viszont a magyar–horvát együttélés, közös műveltség és egymásra utaltság százados voltát, hanem a horvát–szerb küzdelem, a jugoszláv belső történet minden új fordulatát is kritikával és magyarázattal kísérte, mely utóbbiak nagy része az ő klasszikusan kifejező, finom formulázásaival éveken át a Magyar Szemle hasábjain jelent meg.*”²⁶ Bajza a Magyar Szemlén túl is élénk publicisztikai tevékenységet fejtett ki. Rendszeresen jelentek meg cikkei a Magyar Hírlapban, az Új Nemzedékben, a Magyar Külpolitikában, s a Magyarság című napilapban. Utóbbiban általában Battorych Kornél néven írta alá tanulmányait.²⁷ „*Bajza József egyike volt az elsőnek, akik a közép-európai kérdések fontosságára föl hívták a magyar társadalom figyelmét.*” – ahogy tanítványa, Gogolák Lajos fogalmazott.²⁸ Publicisztikai tevékenysége mellett tudományos tevékenységét sem hanyagolta el. Magyar–horvát történeti és irodalomtörténeti kutatásait haláláig folytatta, eredményeit publikálva.²⁹ Sajnos fiatalon, ötvenhárom évesen elhunyt. Halálának okát nem sikerült kideríteni, de Császár Elemér beszéde ravatalánál egy örökletes betegségre enged következtetni: „*Ifjúsága óta egy halálos kór csiráját hordta testében, és ami még szomorúbb, annak tudatát lelkében, s némán szenvedett testi, meg abból sarjazó lelki gyötrelmei között, de volt ereje kiemelkedni a kínzó érzések és a sötét gondolatok köréből, volt ereje tette nézni magát, dolgozni a tudományért, küzdeni a nemzeti érdekért, az elvhűségnek, a jellemzilárdságnak, a férfiaságnak olyan példáját adva, amilyennel rendszerint csak az egészséges szervezeteket áldja meg az Úr.*”³⁰

BAJZA JÓZSEF KÖNYVTÁRI ELKÉPZELÉSEI AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

Mint a fentiekből kiderült, Bajza József az első világháború idején az Országos Széchenyi Könyvtár munkatársa volt. A könyvtárat, miként az ország egészét, áthatotta a hazafias lelkesedés a hadüzenet elküldése után. Ez leginkább abban a felbuzdulásban érhető tetten, hogy rögtön a hadiállapot beállta után létrehoztak egy önálló világháborús gyűjteményt a harci cselekmények dokumentálására. Az Országos Széchenyi Könyvtár Irattárában a gyűjteménnyel kapcsolatos legkorábbi anyagot 1914. szeptember 2-án iktatták. Az akta Budapest Polgármesteri Hivatalának, a Magyar Királyi

²³ APPEAL 1931.; SOKCSEVITS 2011. 493.; BAJZA 1931. 261.

²⁴ MELICH 1938. 133.

²⁵ BAJZA 1925A.

²⁶ SZEKFŰ 1939. 6.

²⁷ MELICH 1938. 135.

²⁸ GOGOLÁK 1938. 112.

²⁹ Bővebben: SUPKA 1941.

³⁰ CSÁSZÁR 1938. 131–132.

Államnyomdának és a bécsi Hof- und Staatsdruckerei-nek küldött leveleket tartalmazott, melyekben háborús anyagok megküldését kérték. Megfogalmazásuk szerint „*a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának egyik főtörekvése a jelenlegi háborús állapotra vonatkozó mindennemű nyomtatványt lehető teljes sorozatban összegyűjteni, és mint a mostani idők nagybecsű történelmi emlékeit a jövő számára megőrizni.*” E cél érdekében arra kérték a fenti intézményeket, hogy azon nyomtatványait, melyeket kötelempéldányként egyébként is be kellene küldeniük, soron kívül adják át.³¹ E levelek elküldési dátuma arra utal, hogy a gyűjtést már augusztusban megkezdték. A gyűjtemény létrehozásakor eredetileg azt a grandiózus célt tűzték ki, hogy összegyűjtsék a háborúra vonatkozó valamennyi dokumentumot.³² A leckét tehát a könyvtár vezetősége alaposan feladta magának. Az Országos Széchényi Könyvtár 1949 óta önálló intézmény, az első világháború idején azonban nem volt az. A Magyar Nemzeti Múzeum épületében, annak osztályaként működött, betagozódva a múzeumi szervezetbe. Értelemszerűen a Széchényi Könyvtár gazdálkodása is a Múzeum alá volt rendelve. A háborús gyűjtemény nem az egyetlen nagyobb költségvetéssel együtt járó vállalkozás volt a Múzeum égisze alatt. Ferenc József császár és király a múzeumi Érem- és Régiségtár élére 1913. november 5-én Varjú Elemért, a Felsőmagyarországi Rákóczi Múzeum igazgatóját nevezte ki.³³ A tár tudományos súlypontja korábban a régészetre helyeződött. Varjú azonban a nemzeti történelem emlékeit akarta előtérbe helyezni, így részlegesen átalakította a rábízott osztályt.³⁴ Újításai közé tartozott az a célkitűzés is, hogy a tár szakkönyvtárát a régészet és a muzeológia első számú hazai könyvtárává tegye. Ehhez arra volt szükség, hogy e két szakterület irodalmát a lehető legteljesebb mértékben összegyűjtsék, ami nagyrészt csak vásárlás útján történhetett. E feladathoz a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének támogatását is elnyerte.³⁵ Hangsúlyoznunk kell, hogy ez a szakkönyvtár az Országos Széchényi Könyvtártól független volt. A Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának, báró Szalay Imrének tehát úgy kellett 1915-től a költségvetést tervezni, hogy két egymástól független nagymértékű könyvtári gyarapítással is kalkulálnia kellett. Jól tudta ezt Fejérváry László, a Széchényi Könyvtár osztályigazgatója is, mégis fontosnak érezte, hogy eljuttasson egy harmadik (azaz az OSZK szempontjából csak második) tervezetet is felettesének. A memorandumot Bajza József dolgozta ki, s szövege két évvel később nyomtatásban is megjelent a Magyar Könyvszemle hasábjain *Könyvtárunk balkáni feladatai* címmel.³⁶ Érdemes egy kicsit bővebben megismerkednünk tartalmával. Bajza Magyarország szempontjából alapvetőnek tartotta a balkáni népek viszonyainak megismerését. Ennek eszközöként egy balkáni tárgyú irodalmat gyűjtő könyvtár létrehozását jelölte meg, hogy a budapesti nagyközönség a lehető legnagyobb mértékben megismerkedhessen ezen országok irodalmával, kultúrájával, napi politikájával. Helyét azért az OSZK-ban jelölte ki, mert „*miután a szorosán vett Magyarország nemzetiségeinek irodalmát már eddig is a lehető teljességgel összegyűjtöttük és a külföld magyar vonatkozású könyvtermését is anyagi eszközeink korlátai között meglehetősen számmal összeszedtük, ezzel máris megvetettük az alapját egy nagyobb arányú akciónak.*”³⁷ A célkitűzés Magyarország balkáni ambícióra is rávilágított. „*A világháború elég világosan*

³¹ OSZKI 1914/566.

³² Bővebben: Szóts 2014.

³³ *Jelentés* 1926. 53.

³⁴ Szalay Imre 1915. augusztus 14-én írásban köszönte meg Varjúnak az osztály újraszervezését. MNMI 1915/301.

³⁵ MNMI 1914/657.

³⁶ Szücsi 1917.

³⁷ Szücsi 1917. 2.

megmutatta, hogy a Balkánon nemcsak a magyar múlt szunnyad, hanem ott ébrednek a magyar jövő is. Magyarország területi épségének, nyugodt fejlődésének egyik legfőbb biztosítója, ha a hatalom és a szellem fegyverével miénk a döntő szó a Balkánon és a mi megértő, a népek sajátosságait és önkormányzatukat tisztelő vezetésünk a legfőbb biztosítója a balkáni népek boldogulásának. Nem miénk az eszme: Magyarországnak a Balkán szellemi középpontjának kell lennie. Az első lépés ez irányban a Balkán aprólékos megismerése, aminek viszont egyik nélkülözhetetlen előfeltétele az, hogy Budapesten egy nagyarányú balkáni könyvtár legyen. Könyvtárunk abból kiindulva, hogy a Balkánra s az ott lakó népekre vonatkozó irodalom nagyrészt tágabb értelemben vett hungarikumnak tekinthető, körülményeinkhez képest már eddig is sok balkanikumot szerzett meg. Ezt az eddig is szép eredményt felmutató akciót most jelentékenyen ki kell terjesztenünk.”³⁸ 1867 és 1875 között a Széchényi Könyvtárban bevezették az úgynevezett müncheni szakrendszert, mely 1926-ig volt érvényben. A könyvtár állományát tárgyak szerint sorolták szakrendbe, s eszerint tárolták.³⁹ Külön balkáni tárgyú szak is létezett Balcanica névvel. Bajza József minden bizonnyal erre gondolt a fenti sorok megfogalmazásakor. A szak raktári repertóriumát két vastag, nagyméretű naplóban lelhető fel, ennek alapján Bajza megállapítása teljes mértékben helytálló.

A balkáni népekkel való közös múlt bemutatása után a következőkben összegezte a könyvtár feladatait:

„A világháború befejezése után Európaszerte lázas munka fog megindulni. A hosszú háború rettenetes veszteségeit minden nemzet fokozott munkálkodással igyekszik helyreállítani. Mindegyik nemzet rajta lesz, hogy a háború által teremtett új helyzetet lehetőleg a maga számára aknázza ki. E versenyből hazánk sem maradhat el, hacsak az anyagi és politikai elcsúszás veszedelemének nem akarja magát kitenni. A versenyre pedig föl kell fegyverkezniünk, elsősorban a tudás fegyverével.

A sok tennivaló közül, hogy a népek nagy versenyében kellő tudással felszerelten jelenhessen meg a magyar nemzet, egyike a legfontosabbaknak könyvtárunk e balkáni gyűjteményének szervezése. Természetesen ehhez nem elég a cél kitűzése, hanem szükséges a rendelkezésre álló erők mellett új anyagi és szellemi erőknek a cél szolgálatába való állítása. Nem lehet e helyen feladatunk e kérdésnek technikai részét feszegetni. E rész megoldása úgysem kivan nagy áldozatokat és nem is ütközik egyéb nagyobb nehézségekbe sem. Az idő sürget, tenni kell!”⁴⁰

A könyvtár anyagi helyzetét jól ismerő Fejérváry László jóval óvatosabban fogalmazott a kísérőlevélben, mellyel a memorandumot eljuttatta Szalay Imréhez. A gyűjtemény létrehozását fontosnak tartotta volna, de tudta, hogy a háborús körülmények, s a Múzeum vállalásai miatt anyagilag nem kivitelezhető. A gyűjtemény létrehozásához 30 000 koronát, négy tisztviselőt, és két altisztet látott szükségeshez, e keretek előteremtését saját forrásból nem lehetett megoldani. Ennek ellenére arra kérte felettesét, hogy továbbítsa a tervet a minisztériumnak, hogy az ötlet magvait elvetve békésebb időkben (tehát a várt háborús győzelem után) létrehozassák a balkáni gyűjteményt.⁴¹

Mint tudjuk, a tervezetet nem sikerült megvalósítani, melynek oka egyaránt keresendő a könyvtár anyagi helyzetének alakulásában, a háborús vereségben, és ennek következményeiben. A memorandum és a kísérőlevél azonban hasznos pillanatképet ad a korabeli balkáni könyvtári állapotokról, illetve a nemzeti könyvtár feladatairól is. Hangsúlyos szerepet kap benne a magyar nép közös történelme a balkáni népekkel, amely gondolat egyébként a szerzőnek, Bajza Józsefnek egész tudományos karrierjét végigköveti.

³⁸ SZÜCSI 1917. 4.

³⁹ SOMKUTI 1994.; GUBICZA 2006.

⁴⁰ SZÜCSI 1917. 13.

⁴¹ OSZKI 1915/209.

BAJZA ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELŐTTI HORVÁT TÁRGYÚ PUBLICISZTIKÁI

Bajza József élénk politikai publicisztikai tevékenységet folytatott az első világháború idején, melynek középpontjában a horvát–magyar együttélés kérdése állt. Már korábbi, 1913-as írásaiban kritizálta a magyar kormány horvát politikáját, mivel úgy gondolta, hogy a horvát–szerb koalíció, melyet partneréül választott Horvátország kormányzására, a délszláv eszme szolgálatában áll, s végső célja a Monarchián kívüli délszláv állam megteremtése. A kormányzást taktikai okokból fogadta csak el. Bajza a délszláv törekvésekkel szemben a horvát nemzeti eszmét védelmezte, amely szerinte a horvát–magyar közös jövő záloga a magyar kormány megfelelő, kompromisszum-kész politikája esetén. Szerinte a budapesti kormány téves politikájának eredménye, hogy az igazi horvátok nem politizálnak, illetve hogy a trializmus zászlaja alatt el akarnak szakadni Magyarországtól.⁴² Hasonló tartalmú publicisztikát adott közre nem egészen egy hónappal később, amelyben arra is kitért, hogy a magyar–horvát barátság a horvátok érdekét szolgálta volna, mivel a szerbek kíméletlenül elnyomták volna a horvátokat egy közös államalakulatban.⁴³ 1914-ben, a háború kitörése előtt további cikkekben figyelmeztetett a két állam közti elmérgesedett viszonyra. Márciusban a horvát száborban zajló felirati vita kapcsán újra a horvát–szerb koalíció Monarchia szempontjából ellenséges tevékenységéről írt, mely szerinte a nagyszerb törekvések szolgálatában állt.⁴⁴ Áprilisban hasonló tárgyú cikket közölt, azt fejtegetve, hogy a horvátországi válság megoldása csak látszólagos.⁴⁵ Májusban–júniusban újabb élénk hangú cikkekben mutatott rá a problémára, állításait aktuális eseményekkel támasztva alá.⁴⁶

BAJZA ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ALATTI HORVÁT TÁRGYÚ PUBLICISZTIKÁI

A háború első éveiben elsősorban tudományos munkával foglalkozott. A fent bemutatott könyvtári tervezet mellett Horvátország népességéről tanulmányt készített a Földrajzi Közlemények részére, mely 1916-ban jelent meg, és társországunk etnikai viszonyait mutatta be.⁴⁷ Irodalmi és könyvtári tárgyú írásai jelentek meg a Magyar Könyvszemlében, illetve az Irodalomtörténeti Közleményekben, de ezek nem tartoznak szorosan tárgyunkhoz.⁴⁸ Aktuálpolitikai tárgyú publicisztikai kedve 1917-ben kapott újra lángra. A horvát helyzet című június 17-ei cikkében az új magyar kormány legfontosabb feladatának nevezte a horvát válság megoldását. Rámutatott, hogy míg a magyarok az 1868-as horvát–magyar kiegyezés talaján állnak, addig a horvátok nemzeti eszméjük szemszögéből vizsgálják a két nép viszonyát. Szerinte e két nézőpont közös nevezőre hozása jelenthetne mindkét fél szempontjából megoldást és mentheti meg mindkét népet a nagyszerb törekvésektől.⁴⁹

Miért is volt erre szükség? Az osztrák képviselőház délszláv klubja 1917. május 30-án nyilatkozatot terjesztett be a Reichsrat elé. Ebben a nyilatkozatban Monarchiában élő délszlávok,

⁴² BAJZA 1913a.

⁴³ BAJZA 1913b.

⁴⁴ BAJZA 1914a.

⁴⁵ BAJZA 1914b.

⁴⁶ BAJZA 1914c, 1914d.

⁴⁷ SZÜCSI 1916a.

⁴⁸ Például SZÜCSI 1915, 1916b. Bajza tudományos munkásságáról bővebben: SUPKA 1941.

⁴⁹ BAJZA 1917a.

azaz a horvátok, a szerbek és a szlovének egyesítését követelték a birodalmon belül.⁵⁰ A nyilatkozat nyíltan trialista elképzelést fogalmazott meg.⁵¹ Sokcsevits Dénes szerint a nyilatkozat alkotói is elismerték, hogy valójában nem átalakítani, hanem felbontani akarják az Osztrák–Magyar Monarchiát. Megmaradásával ugyanis csak abban az esetben számoltak, ha az általános világhelyzet nem teszi lehetővé egy Szerbiával és Montenegróval közös teljesen szabad jugoszláv állam megalapítását. A horvátság azon képviselői, akik úgy gondolták, hogy népük érdekeit a Monarchia fennmaradása szolgálta, először üdvözölték a deklarációt, azonban hamar belátták, hogy céljaikkal nem egyeztethető össze. 1917 nyarán a szarajevói érsek, Josip Stadler és köre összeállított egy tervezetet IV. Károly részére, amely a Monarchia általános rekonstrukciójával összhangban új közigazgatási egység felállítását javasolta, amely Horvátországból, Szlavóniából, Dalmáciából és Bosznia-Hercegovinából állt volna, mely közös igazgatású területként kapcsolódott volna Ausztriához és Magyarországhoz. A neves értelmiségi, Ivo Pilar is a Monarchia keretei között gondolkozott, igyekezve összeegyeztetni trialista elképzeléseit a Monarchia dualista rendszerével. 1918-ra már a trialista átalakítást látta az utolsó esélynek a Monarchia megmentésére.⁵² A horvát emigráció és a Korfun tartózkodó szerb királyi kormány 1917. július 20-ai megegyezése is rámutatott a délszláv kérdés rendezésének sürgősségére. Ebben a megegyezésben jelent meg először hivatalos szinten az összes délszláv nép olyan államtestben egyesítése, amely a monarchiától független.

Az eseményeket természetesen Bajza is figyelemmel követte. 1917 júliusának elején szkepticizmusát fejezte ki az új horvát bán, Mihailovich Antal személyével kapcsolatban, mivel tevékenységét ismervé kizártnak tartotta, hogy kompromisszumos megoldást keressen a horvát nemzeti eszme összeegyeztetésére a kiegyezési törvénnyel.⁵³ Július végén a horvát lapokból szemlélő cikket írt, mellyel alátámasztotta azt az elképzelését, hogy a szerb–horvát koalíció továbbra is a horvát nemzeti eszme és egyúttal a horvát–magyar kiegyezés ellen munkál.⁵⁴ 1918 februárjában, majd áprilisában két cikkében is támadta a Mihailovich-kormányt, mivel nem váltotta be a horvát válság hatékony megoldására tett ígéretét.⁵⁵ 1918. július 6-án üdvözölte Andrássy Gyula június 21-iki beszédét, melyben a politikus határozottan szembe helyezkedett a birodalmon belüli délszláv egység gondolatával és a magyar–horvát kiegyezés szigorú betartására, esetleg revíziójára szólított fel. Hozzátette, hogy óriási hibának tartja, hogy a magyar kormány 1905 és 1918 között a horvát–szerb koalícióra támaszkodott a néppártiak és jogpártiak helyett. Szerinte a magyar–horvát államközösség csak nagystílusú horvát politikával tartható fenn, melyben Horvátországot egyenrangú partnerként ismerik el.⁵⁶ Nem sokkal később a bosnyák kérdés megoldására is javaslatot tett. Szerinte a kérdést nem a környező népek szempontjából, hanem kizárólag a bosnyákokéból kellett volna megoldani. Ehhez Bosznia önálló állami létének biztosítása szükséges a szent korona égisze alatt, amely biztosítja hogy közjogi szempontból az állam önálló, de mégis a Monarchia része marad, így senkinek az érdeke nem sérül.⁵⁷ Bajza József a magyar–horvát államközösség felbomlását 1925-ben tudományos jelleggel is igyekezett feldolgozni

⁵⁰ GALÁNTAI 2001. 292.

⁵¹ SZABÓ 1976. 166.

⁵² SOKCSEVITS 2011. 444.

⁵³ BAJZA 1917b.

⁵⁴ BAJZA 1917c.

⁵⁵ BAJZA 1918a, 1918b.

⁵⁶ BAJZA 1918c.

⁵⁷ BAJZA 1918d.

a Budapesti Szemle hasábjain.⁵⁸ Tanulmányában ismertette a horvát szábor 1918. október 29-ei határozatait, mely semmisnek nyilvánította a horvát–magyar kiegyezést, valamennyi kiegészítését és revízióját, továbbá kimondta Dalmácia, Horvátország, Szlavónia és Fiume Magyarországtól és Ausztriától való teljes függetlenségét.⁵⁹ Az új független állam deklarálta belépési szándékát a horvátok, a szerbek és a szlovénok nemzeti egysége alapján létrejövő nemzeti szuverén államba, amely e népek egész etnográfiai területén alapul meg, tekintet nélkül a korábbi határokra.⁶⁰ A Károlyi-kormány megszüntette a horvát miniszteri posztot, és Balla Aladárt követi minőségben a zágrábi Nemzeti Tanácshoz delegálta, ezzel lényegében elismerve a délszláv állam függetlenségét. Bajza hangsúlyozza, hogy a Nemzeti Tanács nem képviselhette a teljes horvátság érdekét és az szerb befolyás alatt állt.⁶¹ A tanulmány további részében az első világháború alatti eseményeket elemezte, azonban ez elemzés pusztán újságcikkeken és monográfiákon alapult. A levéltári anyaghoz nem is férhetett hozzá, hiszen az 1867 utáni évtizedek történetére vonatkozó levéltári anyagot 1945-ig nem lehetett kutatni.⁶² Ebből következően az újabb kutatás több helyen pontosította Bajza elképzeléseit.

Mire gondolok ez alatt? A Monarchia nemzetiségeinek 1918. áprilisi római kongresszusa nyilvánvalóvá tette, hogy ha a Monarchia vezetősége nem talál megoldást a délszláv problémára, akkor rajtuk kívülálló megoldás fog születni.⁶³ 1918. május 13–14-én IV. Károly megbeszélést tartott Szerbia és Montenegró főkormányzóival, valamint Bosznia–Hercegovina katonai parancsnokával, azaz Rhemennel, Clam–Martinic-kal és Sarkotić-tyal a délszláv kérdésről. Itt Szerbiának és Montenegrónak Dalmáciával és Bosznia–Hercegovinával való egyesítését fogadták el, leszögezve, hogy Horvátország és Szlavónia államjogi helyzete ne változzék. Sarkotić álláspontja változott nyár folyamán. Május 14-én még létrehozhatónak ítélte a Monarchia keretén belüli délszláv államot, melynek Horvátország lenne a középpontjában, és amelynek része lenne Bosznia–Hercegovina és Dalmácia is. Két héttel később, a közös minisztertanács ülésén már más álláspontot képviselt. Ezen a május 30-ai ülésen csaptak össze utoljára kormány szinten a délszláv kérdéssel kapcsolatos elképzelések. Az egyik nagy kérdés az volt, hogy létre kell-e hozni a délszláv egységet a Monarchián belül, vagy a délszláv területek megosztva kormányozhatóak könnyebben? Ezen belül Bosznia–Hercegovina hovatarozása volt a kritikus pont. Horvátországgal egyesítése esetén a trializmus elkerülhetetlen, ezért magyar részről a Magyarországgal egyesítést részesítették előnyben. A másik kérdés, hogy a Monarchia megoldhatja-e a délszláv kérdést pusztán a délszláv területeinek átcsoportosításával, vagy a Monarchián kívüli délszláv államok jövőjét is figyelembe kell-e venni. Itt képviselt Sarkotić más álláspontot korábbi elképzelésével szemben, ugyanis itt már azt mondta, Szerbia és Montenegró annexiója oldja meg a kérdést úgy, hogy a horvátok Ausztriához, a szerbek Magyarországhoz kerülnek, hogy a dualista állami berendezkedés ne sérüljön. Végleges megoldás nem született, 1918 későbbi hónapjaiban a változó hadihelyzet határozta meg az elképzeléseket.⁶⁴

Augusztus 17-én a Reichsrat szláv képviselői kiadták a laibachi deklarációt, amely kimondta, hogy minden erővel külön nemzeti törekvéseik megvalósítását akarják elérni. A vezető körök

⁵⁸ BAJZA 1925b, 1925c.

⁵⁹ BAJZA 1925b. 15.

⁶⁰ BAJZA 1925b. 16.

⁶¹ BAJZA 1925b. 17.

⁶² GUNST 1995. 191.

⁶³ SZABÓ 1976. 166.

⁶⁴ SZABÓ 1976. 168–171.

ekkor szánták rá magukat a cselekvésre, és Tisza Istvánt homo regiusi minőségben a délszláv tartományokba küldték tájékoztatói céllal. Tisza szeptember 13–25. között volt úton. Tisza lemondása után nem vett részt aktívan a politikai életben. 1917 októberétől, mint ezredes, és mint a nagyváradi 2. Honvédhuszárezred parancsnoka, a bukovinai, majd az olasz harctéren teljesített katonai szolgálatot. Colmaggioreban szeptember 5-én kapta meg a sürgönyt, amely felrendelte Bécsbe.⁶⁵ Tisza útja során nagyon fontos tárgyalásokat folytatott Bosznia kormányzójával, Stjepan Sarkotić-tyal. Sarkotić 1918. augusztus 31-én Budapesten tárgyalt az osztrák miniszterelnökkel, Hussarek báróval és a magyarral, Wekerle Sándorral. Sarkotić hangsúlyozta a délszláv kérdés elmergesedését és az általa korábban kidolgozott magyar–horvát megoldást javasolta, azaz a horvát többségű tartományok szubdualizmus keretében egyesítését Szent István koronája alatt. Wekerle ezzel szemben Bosznia-Hercegovinát corpus separatum formájában közvetlenül Magyarországhoz akarta volna kapcsoltatni, de e javaslat keresztülvitelét nem tartotta sürgősnek. Végül Hussarek és Wekerle a horvát bán leváltásában és a kérdés megoldásának későbbre halasztásában egyeztek meg. Tisza délvidéki útja során szeptember 20-án találkozott Sarkotić-tyal, akivel szeptember 24-ig többször tárgyalt.⁶⁶ Sarkotić nem tudta meggyőzni Tiszát saját nézőpontjának helyességéről, s az út folyamán Tisza végig a trialista elképzelés ellen volt, és valamennyi délszláv követelést elutasította.⁶⁷ Tonelli szerint Tisza mégis megértette a helyzetet, és utolsó képviselőházi beszédében már azt hangsúlyozta, hogy a magyaroknak megértéssel kellene fogadniuk a horvátság követeléseit, teljes összhangot kellene létrehozni a két nemzet között, ugyanis a horvátok számára a szerb politikai vezetéssel megvalósuló jugoszlávizmus teljességgel el fogja nyomni.⁶⁸ Összességében elmondhatjuk, hogy a horvát és a szerb kérdés a háború vége felé már délszláv kérdést jelent. *„A magyar hivatalos álláspont: Magyarország ne veszítsen még a Monarchián belül sem területeket, sőt ha lehetséges, nyerjen. Az osztrákoknál találkozunk trialista elképzelésekkel is. Érdekes, hogy bár a Monarchián belüli délszláv egység valamilyen formáját a legtöbb osztrák javaslat tartalmazza, a szlovén területekkel nem foglalkoznak, azokat nem tartják délszlávnak. Az osztrák álláspontok másik jellegzetessége, hogy Magyarország területi növekedését sokkal károsabbnak tartják a maguk számára, mint a magyar királyságét, ezért Bosznia-Hercegovinának Horvátországgal való egyesítését javasolják. Gondolatmenetükben van bizonyos reális mag is. Az osztrák vezető réteg egy sor képviselője ismeri fel, hogy a délszláv egység elé már nem lehet eredményesen akadályokat gördíteni. Ezt az egységet Horvátország köré szeretnék kiépíteni, részben az osztrák és horvát vezető körök hagyományos jó kapcsolatai miatt, részben azért, mert úgy látják, hogy más megoldás nem elégítené ki a délszlávokat. Arra a felismerésre nem jutnak el, hogy a háború által felgyorsított folyamat eredményeként már a trializmus is alatta marad a délszláv politikai csoportok az antant által is támogatott követeléseinek, s így ez a megoldás ugyanúgy irreális, mint a többi.”*⁶⁹

Bajza József tehát hiába tett javaslatokat 1918 nyarán a horvát és a bosnyák kérdés megoldására, tervezetei a magyar politika irányítóihoz nem jutottak el. Az újféle politikába kezdéshez egyébként mindenképpen késő lett volna ekkorra. Ahogy ifj. Bertényi Iván rámutatott, *„Oroszország 1918. tavaszi kiválásával az egész európai egyensúlyi rendszer felborult, s a Monarchia hagyományos kiegyensúlyozó szerepére nem volt többé szüksége a nyugati hatalmaknak.*

⁶⁵ TONELLI 1941. 69.

⁶⁶ TONELLI 1941. 88–89.

⁶⁷ GALÁNTAI 2001. 341.

⁶⁸ TONELLI 1941. 123.

⁶⁹ SZABÓ 1976. 172.

Ezért 1918 tavaszán az antant felkarolta az etnikai elvet, s a Habsburg-birodalom népeinek elszakadását, a független délszláv egységállam és Cseh–Szlovákia megeremtését is hadicéljai közé sorolta, az év nyarán elismerve hadviselő félnek a jugoszláv és cseh–szlovák emigráns kormányokat.”⁷⁰ Ezzel pedig nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchia, de a magyar–horvát együttélés nyolcszáz évének végére is pont került.

BAJZA JÓZSEF HISTORIOGRÁFIAI ÉRTÉKELÉSE

Bajza József írásait vizsgálva tetten érhető a horvát nemzeti eszme iránti szimpátia, amely egyértelműen visszavezethető a Šufflayjal folytatott barátságára. Bajza szakértelme azonban így is tagadhatatlan, ráadásul háború alatti publicisztikai tevékenysége igen érdekes mai szemmel, többek között profetikus jellegük miatt, hiszen nem jósolt nagy jövőt a délszláv népek együttélésének. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása kortársi értékelésének vizsgálatához számos érdekes adalék található írásaiban. Publicisztikája, tudományos munkássága különösen a friss kutatási eredmények ismeretében rendkívül érdekes.⁷¹

IRODALOMJEGYZÉK

Eredeti források

MNMI: Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Adattár, Érem- és Régiségtár.

OSZKI: Az Országos Széchényi Könyvtár Irattára.

Feldolgozások

Appeal (1931) of the Croatian Academicans to the World of Civilisation. How the Croatian savant, Professor of University Dr. Milan Šufflay was murdered by the Serbian Royal Dictatorship. Zagreb, Croatian University Clubs Association, 1931.

ASZTALOS MIKLÓS (1938): Bajza József. 1885–1938. *Magyar Könyvszemle* 62. évf. 1. sz. 67–70.

BAJZA JÓZSEF (1913a): A szerb–horvát koalíció győzelme. In Bajza József (1941): *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok.* Szerk.: Tóth László. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 25–27. (Eredeti megjelenés: *Magyar Hírlap* 1913. november 21.)

BAJZA JÓZSEF (1913b): Horvát választás után. In Bajza József (1941): *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok.* Szerk.: Tóth László. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 27–29. (Eredeti megjelenés: *Magyar Hírlap* 1913. december 18.)

BAJZA JÓZSEF (1914a): A horvát felirati vita. In Bajza József (1941): *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok.* Szerk.: Tóth László. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 29–2. (Eredeti megjelenés: *Magyar Hírlap* 1914. március 19.)

⁷⁰ BERTÉNYI 2014.

⁷¹ Lássuk például Szeghő Patrik jelen számbeli írását.

BAJZA JÓZSEF (1914b): Elhalasztott válság. In Bajza József (1941): *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: Tóth László. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 32–34. (Eredeti megjelenés: *Magyar Hírlap* 1914. április 29.)

BAJZA JÓZSEF (1914c): Délszláv tünetek. In: Bajza József (1941): *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: Tóth László. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 35–38. (Eredeti megjelenés: *Magyar Hírlap* 1914. május 14.)

BAJZA JÓZSEF (1914d): A helyzet Horvátországban. In: Bajza József (1941): *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: Tóth László. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 38–41. (Eredeti megjelenés: *Magyar Hírlap* 1914. június 10.)

BAJZA JÓZSEF (1917a): A horvát helyzet. In: Bajza József (1941): *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: Tóth László. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 41–44. (Eredeti megjelenés: *Új nemzedék* 1917. június 17.)

BAJZA JÓZSEF (1917b): A horvát válság megoldása. In: Bajza József (1941): *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: Tóth László. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 44–47. (Eredeti megjelenés: *Új nemzedék* 1917. július 8.)

BAJZA JÓZSEF (1917c): Horvát dolgok. In: Bajza József (1941): *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: Tóth László. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 47–51. (Eredeti megjelenés: *Új nemzedék* 1917. július 29.)

BAJZA JÓZSEF (1918a): A Mihalovich-kormány bűnei. In Bajza József (1941): *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: Tóth László. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 51–53. (Eredeti megjelenés: *Magyar Hírlap* 1918. február 5.)

BAJZA JÓZSEF (1918b): Az unionizmus alkonya. In Bajza József (1941): *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: Tóth László. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 53–55. (Eredeti megjelenés: *Új nemzedék* 1918. április 5.)

BAJZA JÓZSEF (1918c): A horvát eszme. In Bajza József (1941): *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: Tóth László. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 56–58. (Eredeti megjelenés: *Magyar Hírlap* 1918. július 6.)

BAJZA JÓZSEF (1918d): A bosnyák eszme. In Bajza József (1941): *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: Tóth László. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 58–62. (Eredeti megjelenés: *Magyar Hírlap* 1918. szeptember 4.)

BAJZA JÓZSEF (1923): Dr. Melich János. *Magyar Könyvszemle* 31. évf. 1–2. sz. 150–151.

BAJZA JÓZSEF (1925a): *A Magyar–horvát unió felbomlása*. Budapest.

BAJZA JÓZSEF (1925b): A Magyar–horvát unió felbomlása. 1. közlemény. *Budapesti szemle (1873–1944)* 53. évf. 200. kötet. 578. sz. 15–46.

BAJZA JÓZSEF (1925c): A Magyar–horvát unió felbomlása. 2. közlemény. *Budapesti szemle (1873–1944)* 53. évf. 200. kötet. 579. sz. 241–281.

BAJZA JÓZSEF (1931): Šufflay Milan (1879–1931). *Századok* 65. évf. 4–6. sz. 211–216.

BERTÉNYI IVÁN, IFJ. (2014): *A „mennyországtól a pokolig”*. *A történelmi Magyarország 1918–1919-ben*. Elhangzott: A magyar–horvát együttélés fordulópontjai: intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra c. konferencián Budapest, 2014. február 6–7. Az idézet Bíró László, Farkas Ildikó és Péterfi András beszámolójából. <http://ti.btk.mta.hu/images/horv%C3%A11t%20konferencia.pdf>. Hozzáférés: 2017. 07. 28.

CSÁSZÁR ELEMÉR (1938): r. tag gyászbeszéde Bajza József l. tag ravatalánál. (1938. január 10.) *Akadémiai értesítő* XLVIII. kötet. 1938. jan.–máj. 131–132.

GALÁNTAI JÓZSEF (2001): *Magyarország az első világháborúban*. 3. kiad. Budapest, Korona.

GOGOLÁK LAJOS (1938): Bajza József halálára. *Az Ország útja* 2. évf. 2. sz. 109–116.

GUBICZA JÓZSEF (2006): *Az Országos Széchényi Könyvtár törzsgyűjteményének jelzetrendszere, sajátosságai*. Budapest, OSZK.

GUNST PÉTER (1995): *A magyar történetírás története*. Debrecen, Csokonai.

HÓMAN BALINT (1924): Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1923. évi állapotáról. *Magyar Könyvszemle* 32. évf. 1–4. sz. 106–120.

Jelentés (1911): A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára az 1910. évben (Egy melléklettel és két szövegképpel.) *Magyar Könyvszemle* 19. évf. 2. sz. 97–116.

Jelentés (1914): A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára az 1913. évben. (Két melléklettel és három szövegközi hasonmással.) *Magyar Könyvszemle* 22. évf. 3. sz. 197–216.

Jelentés (1916): A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára az 1915. évben. *Magyar Könyvszemle* 24. évf. 3–4. sz. 129–144.

Jelentés (1917): A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtára az 1916-ik évben. *Magyar Könyvszemle* 25. évf. 3–4. sz. 131–145.

Jelentés (1920–21): Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1919. évi állapotáról. *Magyar Könyvszemle* 28–29. évf. 1–4. sz. 134–139.

Jelentés (1926): *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1913–1923. évi állapotáról és működéséről*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

KATONA JENŐ (1938): Bajza József. *Korunk szava* 8. évf. 2. sz. 47–48.

Kinevezés (1911): Kinevezés a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtaránál. *Magyar Könyvszemle* 19. évf. 1. sz. 92. és A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára az 1910. évben (Egy melléklettel és két szövegképpel.) *Magyar Könyvszemle* 19. évf. 2. sz. 97–116.

Kinevezés (1915): Személyi változások a M. N. Múzeum könyvtárában. *Magyar Könyvszemle* 23. évf. 3–4. sz. 240.

Kinevezés (1919): Kinevezések és áthelyezések a M. N. Múzeum könyvtárában. *Magyar Könyvszemle* 27. évf. 1–4. sz. 139.

Kinevezés (1923): Kinevezések az Országos Széchényi-Könyvtárban. *Magyar Könyvszemle* 31. évf. 1–2. sz. 157.

MELICH JÁNOS (1938): Bajza József. 1885–1938. *Századok* 72. évf. 1–3. sz. 132–135.

NEMEC, KREŠIMIR (1997): Prvi hrvatski science-fiction (The first croatian science-fiction). *Croatica* vol. 27. nr. 45/46 337–346.

RÉDEY TIVADAR (1923): Az Országos Széchényi Könyvtár Petőfi-kiállítása. *Magyar Könyvszemle* 31. évf. 1–2. sz. 15–21.

SOKCSEVITS DÉNES (2011): *Horvátország a 7. századtól a napjainkig*. Budapest, Mundus Novus.

SOMKUTI GABRIELLA (1994): Az Országos Széchényi Könyvtár újjászervezése 1867–1875. A müncheni szakrendszer bevezetése. In *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1986/1990*. Budapest, OSZK. 221–276.

SUPKA ERVIN (1941): Bajza József (1885–1938) irodalmi munkássága. In Bajza József (1941): *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: Tóth László. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 509–527.

ŠVAB, MLADEN (1999): Milan pl. Šufflay, 120. godišnjica rođenja – Djelo dostojno pozornosti. *Vijenac* (Matica hrvatska), 1999. http://www.matica.hr/MH_Periodika/vijenac/1999/149/html/esej/12.htm. Hozzáférés: 2012. 12. 18.

SZABÓ DÁNIEL (1976): *A magyar álláspontok helye a Szerbiával szembeni hadicélok rendszerében (1915–1918)*. Budapest, Akadémiai.

SZEKFŰ GYULA (1939): A népi elv két arca. Bajza József emlékének. *Magyar Szemle* 13. évf. 1. sz. 5–12.

SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR (2014): *Az Országos Széchényi Könyvtár egykori első világháborús gyűjteménye*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat.

SZÜCSI JÓZSEF (1914): *Bajza József*. Budapest, Akadémia.

SZÜCSI JÓZSEF (1915): Madách Imre könyvtára. *Magyar Könyvszemle* 23. évf. 1–2. sz. 5–28.

SZÜCSI JÓZSEF (1916a): Horvátország népessége. *Földrajzi Közlemények* 43. évf. 4–5. sz. 230–259.

SZÜCSI JÓZSEF (1916b): Bajza két levele anyjához. *Irodalomtörténeti Közlemények* 26. évf. 2. sz. 231–233.

SZÜCSI JÓZSEF (1917): Könyvtárunk balkáni feladatai. *Magyar Könyvszemle* 25. évf. 1–2. sz. 1–13.

TONELLI SÁNDOR (1941): *Tisza István utolsó útja (Sarkotić István báró vezérezredes, Bosznia-Hercegovina utolsó tartományi főnökének naplója)*. Szeged. (KlNy.: *Acta Universitatis Szegediensis* Tomus VII. Fasc 2. 67–144.)

TÓTH LÁSZLÓ (1941): Bajza József és a horvát kérdés. In Bajza József (1941): *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: Tóth László. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.